

Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna

Предмет та завдання курсу. Аспекти синтаксису. Синтаксичні одиниці

In: Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna. *Синтаксис української мови : теоретико-прикладний аспект*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 9-12

ISBN 978-80-210-6350-1; ISBN 978-80-210-6353-2 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128793>

Access Date: 01. 04. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ВСТУП

ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ

КУРСУ. АСПЕКТИ СИНТАКСИСУ.

СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ

1. Предмет та завдання курсу

Термін **синтаксис** використовується в двох значеннях:

- 1) як розділ мовознавства (як система лінгвістичних понять про синтаксичну будову мови);
- 2) як власне-будова мови.

Основною метою курсу синтаксису сучасної української літературної мови є розгляд основних теоретичних питань, пов'язаних із кількістю синтаксичних одиниць та їхнім статусом, аналізом класифікацій і кваліфікацій, а також синтаксичних категорій і синтаксичних одиниць з послідовним

1) розмежуванням формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, власнесемантичного і комунікативного аспектів (членів речення, словосполучень, речень (простих і складних), синтаксем, семантем, комунікатем, текстом тощо);

2) аналізом зв'язків у словосполученні, реченні, складному синтаксичному цілому (прислівних, односпрямованих, різноспрямованих, зумовлених, взаємозумовлених, детермінантних, предикативних, напівпредикативних, підрядних, опосередкованих підрядних, сурядних тощо);

3) встановленням відношень (предикативних, напівпредикативних, суб'єктних, об'єктних, атрибутивних, обставинних, апозитивних, синкретичних (об'єктно-обставинних, атрибутивно-обставинних, об'єктно-атрибутивних), комплетивних, еднальних, приєднувальних, зіставних, зіставно-протиставних, градаційних) між компонентами синтаксичних одиниць.

2. Аспекти вивчення синтаксису

У сучасному синтаксисі розрізняється п'ять аспектів:

1) формально-граматичний (власне-синтаксичний)

(Л. Булаховський, Є. Тимченко, П. Фортунатов та ін.),

2) семантико-синтаксичний

(І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Мухін та ін.),

3) власне семантичний (логіко-універсальний)

(Й. Андерш, І. Вихованець, В. Гак та ін.),

4) комунікативний

(І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, І. Слинсько та ін.),

5) прагматичний

(В. Гак, Г. Почепцов, І. Сусов та ін.)

Формально-граматичний аспект синтаксису – це рівень структури речення, синтаксичних форм його компонентів (членів речення), синтаксичних зв'язків між ними. Основними його поняттями є: **член речення, синтаксична форма члена речення, форма синтаксичного зв'язку.**

Суттєвим є розмежування членів речення за рангами:

член речення (надкатегорія) → **головний член речення** (категорія) → **другорядний член речення** (категорія).

У межах категорії головного члена речення наявне розмежування **підмета** (підкатегорія), **присудка** (підкатегорія), **головного члена односкладного речення** (підкатегорія);

те саме відповідно і в категорії другорядного члена речення, де слід розмежовувати: **додаток** (підкатегорія), **означення** (підкатегорія), **обставину** (підкатегорія).

3-поміж синтаксичних форм зв'язків тут постають: **предикативний** (між підметом і присудком): *Хлопчик грає в шахи*; **підрядний прислівний**, що означає однібічну залежність: *Художник малював* → (що?) *картину*.

Предикативний і підрядний прислівний синтаксичні зв'язки мають різні форми вияву. Так, **основною формою предикативного зв'язку** є **координація**, а для **підрядного прислівного** властиві форми **узгодження, керування, прилягання** тощо.

На **семантико-синтаксичному** рівні простежуються особливості семантичного наповнення словоформи в реченні й окреслюються закономірності співвідношення форми і змісту в кожному конкретному випадку.

Елементарною одиницею цього рівня є **синтаксема**, тобто елементарна одиниця синтаксичної семантики. **Синтаксема** – це елементарна синтаксична одиниця, що характеризується співвідношенням форми і змісту.

Так, у реченні *Чимало складено пісень про минулу славу України* наявні синтаксеми: нульова синтаксема суб'єкта; синтаксема предиката дії *складено*; синтаксема об'єкта *чимало пісень*; перша синтаксема атрибута *про минулу славу* та друга синтаксема атрибута *України*.

На семантико-синтаксичному рівні легко встановлювати основний варіант (інваріант) вияву семантики та його варіанти, пор.: для синтаксеми суб'єкта основним варіантом ви-

яву є форма називного відмінка іменника, а форми давального (*Мені добре*), орудного (*Намальована художником картина*) та інші є вторинними.

Власне-семантичний (логіко-універсальний) аспект речення передбачає встановлення національно-мовних особливостей реалізації загальнолюдських універсалій.

Основною одиницею власне-семантичного рівня є **семантема**. Так, універсалія суб'єкта реалізується семантемою агенса (активного діяча) та може поставати в українських реченнях як **нульова** (*В селі голосно заспівали; Доцить*) і **формально окреслена** (*Кожен з нас пам'ятає першу посмішку матері*).

Для власне-семантичного підходу важливим постає **розмежування семантичних ролей учасників дії: агенса, пацієнса** (об'єкт дії, що підлягає впливу агенса: *Студент читає книгу*) тощо.

Комунікативний аспект спрямований на з'ясування специфіки вияву співвідношення речення із ситуативно-актуалізованими завданнями мовлення та реалізації в ньому уже відомого (даного) і нового, заради чого й реалізується речення.

Основною одиницею комунікативного рівня виступає **комунікатема** (комунікема), що диференціюється на **тему** та **рему**. В реченні *Потяг прибуває о сьомій годині* реалізується **тема потяг** і **рема прибуває о сьомій годині**.

Прагматичний аспект, основною одиницею якого є **прагматема**, передбачає:

- **встановлення умови та мети** реалізації речення в мовленнєвій ситуації;
- **визначення позицій мовців** (та сама фраза з тим самим змістом може вимовлятися з різною метою (мета становить **прагматему**): (колезі): *Я зайду до тебе – обіцянка* (як **прагматема**) (учневі, який не виконав завдання): *Я зайду до тебе – попередження* (як **прагматема**); (недбайливому учневі): *Я зайду до тебе – погроза* (як **прагматема**));
- **визначення прагматичних типів речень-висловлень**:
 - 1) *Земля крутиться* (**речення-повідомлення**, або констативи);
 - 2) *Я ще зателефоную* (**речення-обіцянки**, або промісиви);
 - 3) *Я тобі покажу, як неохайно виконувати завдання* (**речення-погрози**, або менасиви);
 - 4) *Я дякую вам* (**речення-перформативи** (дія речення дорівнює її реалізації));
 - 5) *Виходьте зі своїх схованок* (**речення-спонукання**, або директиви (адресант прямо спонукає адресата до дії));
 - 6) *Чи прийдете сьогодні на горнятко кави?* (**речення-питання**, або квеситиви).

3. Поняття синтаксичної одиниці. Типологія синтаксичних одиниць

Синтаксичною одиницею є елемент синтаксичної будови мови, який реалізує закономірності поєднання синтаксичних форм між собою та в якому виражається певна семантика.

Основними синтаксичними одиницями виступають **синтаксичне слово, словосполучення та речення**.

Синтаксичним словом називається елементарна синтаксична одиниця, якій властиве співвідношення форми та змісту. У реченні *Кожний з нас рано почав працювати* (О. Гончар) реалізуються синтаксичні слова: *кожний з нас + рано + почав працювати*. Синтаксичне слово відрізняється від морфологічного, пор. *Кожний з нас* – три морфологічні слова й одне синтаксичне; *почав працювати* – два морфологічні слова й одне синтаксичне. Синтаксичне слово завжди виконує функцію одного члена речення.

Словосполучення – це синтаксична одиниця, котра утворюється підрядним прислівним синтаксичним зв'язком з двох або більше повнозначних слів для розгорнутого називання певного явища: *читати книжку, дивитися фільм, цікаве оповідання, говорити схвильовано*. **Основною синтаксичною одиницею є речення**, в якому реалізуються усі потенції синтаксичного слова та словосполучення.

Речення – синтаксична одиниця, що побудована за ustalеним зразком, виражає відносно закінчену думку або певну емоцію та виступає основним засобом комунікації, пор.: *Журавлі знову повернулися до своїх гнізд. Як мені хочеться повернути все минуле*.

Складне речення не виступає окремою одиницею, а є **комбінаторним варіантом речення**, тому що його частини структурно дорівнюють простим реченням.